

Rasprave

POTREBA ZA ETIKOM U GOSPODARSTVU

Stjepan Baloban, Zagreb

Uvod

Drugu polovica 20. stoljeća obilježavaju ne samo napetosti između dva suprotna vojna bloka (zapadni i istočni) već i nova otkrića u znanosti koja su u suvremenom čovjeku počela buditi nadu u njegovu gotovo neograničenu moć na Zemlji. Nošen krilaticom: "više, brže i duže", naš suvremenik ubrzo se našao pred velikim problemima (trka u naoružanju, zagađivanje čovjekova okoliša...), koji pred njega stavljaju važna pitanja o njegovu ponašanju i odnosu prema drugim ljudima i općenito prema svemu što ga okružuje.

U tom kontekstu treba promatrati i sve veće zanimanje za etiku u gospodarstvu. Tako se, počevši od 70-tih godina u SAD-u, a 80-tih godina našega stoljeća u Europi, susrećemo sa intenzivnim razmišljanjem o odnosu etike i gospodarstva. Ta tema zauzima sve više mjesta u diskusijama, na znanstvenim skupovima i seminarima, u časopisima i knjigama, ali i u konkretnoj praksi (u poduzećima, tvornicama...). Riječ je o novijoj tematici pa ne čudi što se o njoj malo govorilo u Hrvatskoj, kako u tzv. "svjetovnoj" tako i u teološkoj literaturi. Prvi veći znakovi zanimanja za odnos etike i gospodarstva u hrvatskoj teološkoj literaturi seže na početak godine 1992.¹

---

¹ Na XXXII. Teološko-pastoralnom tjednu za svećenike, 28. - 31. siječnja 1992. u Zagrebu, raspravljalo se o toj tematici nakon predavanja: *Etika i poduzetničko gospodarstvo*, koje je održao S. Baloban. To predavanje, prerađeno i znatno skraćeno, objavljeno je u: *Glas Koncila*, 31(1992), br. 9-13,5. Predavanje je u cjelosti objavljeno u: *Bogoslovska Smotra*, LXII (1992), 1-2, str. 78-92. Značajno je naglasiti da je u ožujku 1992. na postdiplomskom studiju inženjeringa u

Nakon prvih slobodnih i demokratskih izbora u Republici Hrvatskoj (travanj/svibanj 1990) i nakon što je Republika Hrvatska međunarodno priznata kao samostalna i suverena država (siječanj 1992) stvoreni su uvjeti da se o temi etika i gospodarstvo više raspravlja, ali i da se etika učinkovitije provodi u gospodarstvu. Bitna pretpostavka da tema etika i gospodarstvo zaživi u novim prilikama kako u teoriji tako i u praksi jest poznavanje problematike, jasnoća bitnih pojmova kao i uočavanje prednosti i poteškoća koje proizlaze iz stvarne primjene etičkih zakona u gospodarstvu. Usprkos toga što se na Zapadu sve više piše i govori o gospodarskoj etici i o poduzetničkoj etici, što se ta problematika obrađuje na učilištima i što se održavaju prikladni seminari, puno toga još uvijek nije dorečeno i ostaje nejasno. Uz tu nejasnoću koja vlada u svijetu, u Hrvatskoj treba računati s dodatnim poteškoćama koje su posljedice života u bivšem komunističkom sustavu. Zbog situacije u kojoj smo živjeli (45 godina pod utjecajem marksističke ideologije), važno je već na početku iznijeti što mislimo pod pojmovima etika-moral i gospodarstvo-ekonomija.²

Suvremeni čovjek nailazi na poteškoće kad se služi riječima etika i moral, etičko i moralno zbog toga što, s jedne strane izvorno značenje oba pojma nije dovoljno poznato,³ a s druge strane

---

Zagrebačkoj poslovnoj školi na temu etika i gospodarstvo po prvi put nekoliko predavanja održao prof. dr. M. Valković. Sve to govori kako tematika etika i gospodarstvo postaje sve prisutnija i na hrvatskom govornom području.

² Budući da su pojmovi etika i moral u prošlom komunističkom sustavu i u školskim programima tumačeni i primjenjivani na marksistički način, postoji u današnje vrijeme velika opasnost nejasnoća i ostataka jednostranih postavki. O tome kako su u bivšoj Jugoslaviji marksisti tumačili pojmove etika i moral vidi: S. Sirovec, *Ethik und Metaethik im jugoslawischen Marxismus. Analyse und Vergleich mit katholischen Positionen*, Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich 1982. Isto tako, važno je ispravno tretirati pojmove gospodarstvo i ekonomija, jer se posljednjih godina sve više upotrebljava pojam gospodarstvo. Ovdje ne ulazimo u cjelovitu analizu pojmova etika - moral i gospodarstvo - ekonomija. Želimo tek ukratko naznačiti problematiku i pojasniti pod kojim vidom u ovom članku upotrebljavamo spomenute pojmove.

³ Postoje dva značenja grčkog izraza "ethos" i to *ethos* sa eta - *ēthos* koji označava duševno stanje čovjeka i *ethos* sa epsilon - *ethos* koji označava običaj, naviku. Ovi izrazi su na latinski jeik prevedeni riječima *moralis* i *mos*. Objašnjavajući pojam moralnog bogoslovlja, Andrija Živković na slijedeći način tumači ove pojmove: "Riječ moral je latinskoga podrijetla (*moralis*, *moralitas*); upotrebljena je da označi ono što u grčkom jeziku izražava riječ ἦθος dakle: jedno duševno stanje čovjeka koji živi i radi slobodno, uvijek u nekom stalnom, sredenom, pažnje i poštovanja vrijednom stavu. Je li za ovu oznaku baš najbolja latinska riječ *moralis*, drugo je pitanje... Druga grčka riječ ἔθος znači ono što latinska *mos*, a hrvatska običaj, navada, navika; otud 'način življenja', mores: ćudorede. Nema sumnje da im je isti korijen, a nekada im je valjda bilo i isto značenje. Danas je za tumač pojma moralno, mjerodavan izraz ἦθος a ἔθος ga samo upotpunjuje", A. Živković, *Osnovno moralno*

posljednjih desetljeća sve je vidljivije semantičko približavanje pa i identičnost pojmova etika i moral. Razlika između spomenutih pojmova veoma naglašavana u konkretnoj upotrebi pomalo se gubi, tj. oba pojma se upotrebljavaju bez velike razlike u značenju.⁴ To je osobito vidljivo u tematici koju obrađujemo. U diskusiji o gospodarstvu na njemačkom govornom području prevladava pojam "etika", iako se upotrebljava i pojam moral.⁵ U ovom članku prevladava pojam etika, ali se upotrebljava i pojam moral.

Na hrvatskom govornom području posljednjih godina sve više se upotrebljava pojam gospodarstvo uz pojam ekonomija koji se prijašnjih desetljeća upotrebljavao gotovo isključivo kako u sredstvima društvenog priopćivanja tako i u školi, literaturi, ali i u običnom govoru. Ne ulazeći u detaljniju diskusiju o pojmovima gospodarstvo-ekonomija ovdje se opredjeljujemo za pojam gospodarstvo⁶.

---

bogoslovlje, I, Tipografija d.d., Zagreb 1938, str. 2. A. Živković razlikuje, u skladu s vremenom u kojem živi, moralno bogoslovlje ili moral od etike ili filozofskog morala. Ovu razliku naglašava zbog toga "što je 'moderna etika' zauzela jedan neprijateljski stav prema kršćanskom moralu", isto, str. 8.

⁴ Na ovu pojavu upozorava M. Vidal koji se zalaže za semantičku identičnost pojmova "etika" i "moral". U suvremenom jeziku, naglašava Vidal, "dvije su grupe termina koje se odnose na istu stvarnost: *etika* i *moral*. Katkada su upotrijebljeni i još se uvijek upotrebljavaju u različitom značenju. Na primjer *etika* je termin koji se zadržava za racionalno i filozofsko obilježje (iako se govori također o 'moralnoj' filozofiji) i *moral* koji se upotrebljava za religioznu refleksiju (iako se govori također o 'etici' budista, 'etici' kršćana, itd.); u drugim slučajevima *etika* znači temeljno studiranje problema (iako se također govori o 'moralnim' sudovima, 'moralnoj' analizi, itd.), dok se moral odnosi na konkretne norme ljudskog ponašanja (iako se govori o 'etici' pobačaja, fiskalnoj 'etici', itd.). Mislimo da bi se obje grupe termina trebale upotrijebiti sa jednakim semantičkim sadržajem. Različita etimologija, a koja se odnosi na etiku i moral, grčka i latinska, nije razlog za semantičku različitost, već to označava bogatstvo izraza", M. Vidal, *L'Atteggiamento morale*, 1/*Morale fondamentale* (tit. or. *Moral de actitudes*, 1/*Moral fundamental*, Editorial PS, Madrid), Cittadella Editrice, Assisi ²1990, str. 22.

⁵ Usp. knjigu: F. Furger, *Moral oder Kapital? Grundlagen der Wirtschaftsethik*, Benziger/St. Gabriel, Zürich 1992.

⁶ Koji će pojam zaživjeti na hrvatskom govornom području, gospodarstvo ili ekonomija ili možda oba, pokazat će budućnost. Čini se da bi hrvatskom govornom području bolje odgovarao pojam gospodarstvo, iako se osjeća da ljudi koji su prije redovito upotrebljavali izraz ekonomija teško mijenjaju naviku pa se opredjeljuju za pojam ekonomija ili upotrebljavaju oba izraza.

1. UZROCI POVEĆANOG ZANIMANJA ZA ETIKU U GOSPODARSTVU

U posljednjih 20 godina na Zapadu se pojavljuje veliki broj članaka i knjiga koje obrađuju pitanje odnosa etike i gospodarstva.⁷ Opravdano je pitanje nije li ovdje riječ o prolaznom modnom krik, o samo teoretskom razmišljanju ili se ipak radi o nečem puno dubljem, o stvarnom zaokretu čovjeka prema svemu onome što ga okružuje? Budućnost će pokazati koliko je trenutno zanimanje za etiku u gospodarstvu rezultat stvarne čovjekove promjene, a koliko samo znak prolazne mode! Ipak, iznenađujuće brzi porast zanimanja za etiku u gospodarstvu otvara niz zanimljivih pitanja o uzrocima koji su do toga doveli. Nakon određenog vremena moći će se provesti temeljitije analize. Ovdje donosimo tek neke društveno-političke čimbenike koji su na određen način pridonijeli porastu zanimanja za etički elemenat u gospodarstvu, kao i neke neposredne čimbenike nedavnih velikih promjena na europskom tlu koji su neizbježna posljedica onih prvih, a idu u prilog sve većeg zanimanja za etiku u gospodarstvu.

1.1. Društveno-politički čimbenici nakon godine 1918.

Uvjet za pravilan pristup trenutnoj diskusiji o odnosu etike i gospodarstva jest poznavanje povijesnih čimbenika koji su doveli do današnje situacije.⁸ Neki od važnijih povijesnih čimbenika mogu se sažeti u slijedećoj tezi:

Pogrešan društveno-politički razvoj kojeg su nakon 1. svjetskog rata (1918) usmjeravale različite ideologije (komunizam, fašizam, nacionalsocijalizam, militarizam - Japan, a na-

---

⁷ Navodim samo neke naslove koji osvjetljavanju navedenu problematiku: F. Furger, *Moral oder Kapital? Grundlagen der Wirtschaftsethik*, Benziger/St. Gabriel, Zürich 1992; F. Hengsback, *Wirtschaftsethik - Aufbruch /Konflikte/ Perspektiven*, Herder/Spektrum, Freiburg-Basel-Wien 1991; H. Küng, *Projekt Weltethos*, Piper, München - Zürich ²1990; W. Marhold - M. Schibilsky (Hg.), *Ethik. Wirtschaft. Kirche. - Verantwortung in der Industriegesellschaft*, Patmos, Düsseldorf 1991; H. Steinmann - A. Loehr (Hg.), *Unternehmensethik*, C.E. Poeschel Verlag, Stuttgart ²1991; T. Strohm (Hg.), *Christliche Wirtschaftsethik vor neuen Aufgaben. Festgabe für Arthur Rich*, Theologischer Verlag Zürich 1980. O zanimanju za etiku u gospodarstvu više u: S. Baloban, *Etika i poduzetničko gospodarstvo*, u: Bogoslovska Smotra, LXII(1992), 1-2, str. 80-83.

⁸ Veoma zanimljivu analizu društveno-političko-gospodarske situacije nalazimo u knjizi H. Küng, *Projekt Weltethos*, Pieper, München-Zürich ²1990. Analiza je zanimljiva zbog uočavanja relevantnih čimbenika koji su prethodili današnjoj situaciji i njihove uzročne povezanosti s etičkom krizom u kojoj se nalazimo. To se obrađuje u prvom dijelu knjige kojim ćemo se poslužiti. Ovdje ne ulazimo u vrednovanje i diskusiju s autorom oko načina mogućeg izlaska iz današnje situacije, osobito ne o shvaćanju i ulozi različitih religija u povijesnom razvoju koji slijedi. To su pitanja kojima se autor bavi u daljnjem dijelu knjige.

kon 2. svjetskog rata (1945) državni socijalizam, neokapitalizam i japanizam, doveli su do sadašnje moralne krize koja se očituje i u odnosu prema gospodarstvu.

U analizi spomenutih povijesnih čimbenika treba uzeti u obzir povijesno razdoblje tzv. "moderne" i "post-moderne". Moderna je naziv za povijesno razdoblje koje započinje sredinom 17. stoljeća s modernom filozofijom (Descartes), razvojem prirodnih znanosti (Galilei) i sa sekularističkim shvaćanjem prava, države i politike.⁹ Takvo shvaćanje svijeta, koje u prvi plan stavlja razum i racionalnost, nakon godine 1918. snažno je obilježeno različitim ideologijama koje su ne samo pogrešno usmjerile povijesni razvoj, nego su prouzročile katastrofalne posljedice za čitavo čovječanstvo. Fašizam u Italiji, Španjolskoj, Portugalu..., nacional-socijalizam u Njemačkoj i militarizam u Japanu (kao najjača daleko-istočna vojna sila Japan je tjeran ideologijom militarizma osvajao okolna područja da bi tek sa dvije strašne atomske bombe godine 1945. bio vraćen na vlastito otočje) doživljavaju krah porazom u 2. svjetskom ratu.

Komunizam, koji je svoj pohod na vlast započeo godine 1917. u Rusiji, a nastavio "diktaturom proletarijata" 1918,¹⁰ praktički totalitarnom diktaturom komunističke partije, obilježen različitim "gula-zima" doživjet će tek godine 1989. poraz u zemljama Istočne Europe koji će se proširiti i na Sovjetski Savez (1991) kao i na Jugoslaviju (1990-91.) koja se raspala. Nakon 2. svjetskog rata u državama pod komunističkom ideologijom pojavljuje se kao gospodarski sustav državni socijalizma sa slijedećim karakteristikama: planirana ekonomija, prevlast jedne partije i borba protiv klasnog neprijatelja pomoću državnog aparata. U takvom gospodarskom sustavu u prvom planu je moć države i jedne partije, a ne gospodarstvo. Sloboda i demokracija o

---

⁹ Usp. H. Küng, op. cit, str. 22. Dotičući povijesno razdoblje koje se naziva "modernom", V. Bajsić ističe kao jednu od glavnih karakteristika tog vremena autonomiju naravnog razuma. Ta autonomija naravnog razuma "na području prirodnih znanosti, emancipacija od autoriteta i tradicije, obećava toliko da se njezini zahtjevi šire i na sve druge discipline, dakako i na znanost i filozofiju o čovjeku, pogotovo kao društvenom i političkom biću. Kao što čovjek pouzdajući se isključivo u moći svojega razuma sebi pokorava prirodu, tako će, kao prirodno biće, oslanjajući se na isti svoj razum, moći sam sebi izgraditi emancipirano i napredno društvo, državu, ekonomiju. To su uvjerenja i nastojanja koja u 18. stoljeću dolaze pod nazivom 'prosvjetiteljstva', a kulminiraju u Kantovu imanentnom carstvu uma u kojem sam um stvaralački određuje i svojstva prirode i čovjekov moral", V. Bajsić, *Indiciji trećeg milenija*, u: R. Perić (curavit), *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi, Romae 1991*, str. 277.

¹⁰ Nakon što su Lenjinovi boljševici doživjeli totalni poraz na izborima (svega 24%) dolazi u siječnju godine 1918. do nasilnog rastjerivanja Parlamenta pomoću crvenih trupa i tako komunisti dolaze silom na vlast. Usp. H. Küng, op. cit, str. 24.

kojima se veoma često govori ostaju za vlastite građane pusta želja, a za različite političke sustave na Zapadu obmana koja se trajno podržava lažnom propagandom. Zbog toga će komunistički režimi gušiti pobune naroda u Berlinu (1953), u Budimpešti (1956), u Pragu (1968), u Zagrebu (1971) sve do godine preokreta 1989. u kojoj će gospodarski sustav kolektivističkog marksizma doživjeti konačni krah. Taj gospodarski i politički krah praćen je dubokom moralnom krizom i duhovnom prazninom.

Na Zapadu nakon drugog svjetskog rata prevladava kapitalizam u kojem vodeću ulogu imaju Sjedinjene Američke Države. U SAD-u je jedna od važnih značajki kapitalističkog razvoja borba protiv vojnički moćnog Istoka, osobito SSSR-a. Karakterističan je za SAD-e, tzv. "neokapitalizam" 80-tih godina našega stoljeća, tj. kapitalizam Reaganove ere s parolom neokapitalista iz Wall Streeta: "postati bogat, posuditi, potrošiti i uživati".¹¹ Takav oblik gospodarskog razvoja, koji se temeljio na tradicionalnoj borbi protiv komunizma (moćnog SSSR-a), pokazuje velike nedostatke kako na općem planu tako i u samim Sjedinjenim Američkim Državama gdje se pojavljuju: poteškoće i veliki nedostaci u sektoru odgoja (škole), socijalne skrbi, zdravstva kao i zaštite okoliša. Nacionalni deficit nije samo u gospodarstvu, nego je on još više uočljiv i opasan na socijalnom, političkom i moralnom području. Sve to rezultira u SAD-u ali i općenito na Zapadu jednom moralnom krizom. Mnogi ljudi "danas više ne znaju prema kojim temeljnim opredjeljenjima donositi svakodnevne male ili velike odluke, čemu dati prioritet, koje uzore birati".¹² To je znak da se i Zapad nalazi pred velikim problemima ne samo u gospodarstvu nego općenito u društvu. Zbog toga može biti veoma opasno uvjerenje da je nakon pada socijalizma na Istoku način života općenito kao i gospodarski razvoj na Zapadu ostao kao jedina moguća alternativa koju treba jednostavno kopirati. Nakon pada socijalizma na Istoku, Zapad ostaje i dalje sa svojim problemima. Isto tako pad marksističkog kolektivizma ne znači istodobno i apsolutnu pobjedu kapitalizma koja bi isključila kritički osvrt na ono što je u njemu negativno. Postoje, naime, različite vrste kapitalizma o kojima zemlje bivšeg komunističkog kolektivizma, koje žele što prije krenuti putem učinkovitog gospodarskog sustava, trebaju voditi računa.

Kao veoma izazovan pojavljuje se japanski recept gospodarskog razvoja, tzv. "japanizam". Riječ je o gospodarskoj učinkovitosti kojoj je sve podređeno. Radi se o načinu života i poslovanja u kojem usprkos detaljnog kodeksa ponašanja u obiteljskom životu postoji velik broj

---

¹¹ Isto, str. 26. Na engleskom ta parola glasi: "Get rich, borrow, spend and enjoy", isto.

¹² Isto, str. 28.

problematičnih pitanja moralnog karaktera kako u gospodarstvu i politici tako i u društvenom životu općenito.¹³

Kratka analiza spomenutih povijesnih čimbenika pokazuje da su se dogodile velike promjene kako u društvenom tako i u političkom i gospodarskom životu. Povijesni razvoj koji je započeo tzv. "modernom", završio je. Započelo je jedno novo povijesno razdoblje koje neki nazivaju "postmoderna". Početkom 70-tih godina našega stoljeća razvija se diskusija o postmoderni.¹⁴ Ne ulazeći u diskusiju kada započinje novo povijesno razdoblje koje se naziva postmoderna, možemo reći da naše vrijeme pokazuje kako je došao kraj velikih modernih ideologija. Uspjesi zemalja na Zapadu, koji su se zbili u europskoj moderni, donijeli su svijetu puno velikoga i dobrog, ali i puno opasnosti i problema. Znanost se često razvijala bez mudrosti, tehnologija bez duhovnih energija, industrija bez ekoloških zakonitosti, a demokracija bez etičkih normi. Velike moderne ideologije koje su posljednja dva stoljeća figurirale kao sveobuhvatno "znanstveno" objašnjenje i funkcionirale kao "kvazi religije" više ne funkcioniraju i ne upravljaju gospodarstvom. Ovo se ne odnosi samo na Istok. U krizi je "također evolutivno-tehnološka ideologija napretka na Zapadu, kako se ona u moderni na osnovu novoga povjerenja u razum i samosvijest slobode razvila i bez sumnje imala grandiozne uspjehe. Ipak, treba li sve to na taj način ići dalje? Bezgranični rast? Neograničeni napredak? U stvari vječni, svemoćni, svevažeci *napredak*, to veliko božanstvo modernih ideologija, sa svojim strogim zapovijedima: 'ti moraš uvijek više, uvijek bolje, uvijek brže', otkrio je svoje fatalno dvostruko lice, a *vjera u napredak* izgubila je svoju vjerodostojnost".¹⁵ Kao svrha samome sebi gospodarski napredak je rezultirao nehumanim posljedicama od kojih je možda najteža razaranje okoliša.

¹³ Usp. Isto, str. 29-30. Prema H. Küngu, dobrom poznavaoocu svjetskih religija, uzrok moralne krize u Japanu jest u tome što se u društvenom životu ne poštuju zakoni i čudoredna traženja izvornog budizma i konfucionizma na čijim kulturnim temeljima je izgrađeno japansko društvo. Naprotiv na cjelokupni život sve više utječe šintoizam, koji jedva da je razvio čudoredno učenje, kao i folkloristička upotreba različitih religija kojima se ljudi priklanjaju u određenim razdobljima života (npr. rođenje će biti obilježeno šintoistički, vjenčanje kršćanski, a smrt budistički), usp. isto, str. 30.

¹⁴ Teško je odrediti početak tzv. postmoderne. V. Bajsić drži da se jasni znakovi postmoderne mogu smjestiti na početke sedamdesetih godina "s glasovitim izvješćem 'Granice rasta' društva *Club of Rome*. Može se reći da se tih godina proširila među civiliziranim ljudima skepsa prema ideji nužnog i spontanog razvitka i napretka... To je bio kraj moderne, tj. vjere da čovjek sam, ponesen krilima razuma i znanosti, može ostvariti ciljeve svojega beskrajnoga napretka i sreće", (V. Bajsić, op. cit., str. 281). H. Küng zastupa mišljenje da to novo razdoblje, koje se naziva postmoderna, počinje već nakon godine 1918. Sam naziv postmoderna je problematičan. To je zapravo izraz kojim se želi označiti ono što našu novu povijesnu epohu razlikuje od moderne, usp. H. Küng, isto, str. 20-22.

¹⁵ H. Küng, isto, str. 32.

Sadašnje napredno društvo može se samo dovesti do samouništenja. Napredak kao takav ovdje se ne postavlja u pitanje. Problematično je to, što je tehničko-industrijski napredak u nekim zemljama, na Zapadu i u Japanu postao apsolutna vrednota kojoj se vjeruje.

Sve to upućuje na moralnu krizu u kojoj se današnji čovjek i društvo općenito našlo i otvara nova pitanja u odnosu prema etici. Današnji čovjek treba ozbiljno ispitati svoj odnos prema etici. Čini se da je veliki problem u tome što se etika u konkretnom životu prvenstveno shvaćala kao refleksija na već učinjeno, na ponašanje čovjeka u društvenom ali i u privatnom životu. Ta je refleksija većinom dolazila prekasno, jer se previše često pitalo: "Što mi smijemo, *nakon* što smo mi to već mogli".¹⁶ Potrebna je etika s "pogledom unaprijed", tj. etička prosudba koja će se dogoditi prije učinjene radnje. Radi se o tzv. preventivnoj etici: prije nego što se nešto važno odluči, potrebno je procijeniti je li to etički ispravno.¹⁷ U ovoj perspektivi trebamo gledati odnos etike i gospodarstva. To osobito vrijedi za zemlje koje iz bivšeg komunističkog sustava žele krenuti putem demokracije, a odnosi se to prije svega na Hrvatsku.

1.2. *Neposredni čimbenici nedavnih promjena na europskom tlu*

Godina 1989. ulazi u europsku povijest kao godina "obrata" ili godina "preokreta"¹⁸ u kojoj dolazi do velikih promjena na europskom tlu. Postoji nekoliko čimbenika koji će utjecati na cjelokupni daljnji tijek zbivanja na europskom tlu. To su: pad komunističkih sustava u srednjoj i istočnoj Europi (1989-1991); proces u kojem se dvanaest europskih zemalja želi što više povezati društveno, politički i gospodarski (cilj je bio do godine 1992. postići ne samo političku nego i monetarnu uniju); sve veće zanimanje za etički element u gospodarstvu i politici, osobito prodor etičko-gospodarskih diskusija iz Sjedinjenih Američkih Država na europsko tlo.¹⁹

---

¹⁶ Isto, str. 35.

¹⁷ Usp. D. Mieth, *Moral der Zukunft - Zukunft der Moral?*, u: H. J. Vogt (Hg.), *Kirche in der Zeit. Walter Kasper zur Bischofsweihe*, Erich Wewel Verlag, München 1990, str. 201-203.

¹⁸ Za promjene koje su se godine 1989. dogodile u srednjoj i istočnoj Europi na njemačkom govornom području upotrebljava se izraz "die Wende". O velikom značenju te godine govori i podatak da je papa Ivan Pavao II. jedno poglavlje svoje važne enciklike *Centesimus annus* (3. poglavlje: *Godina 1989.*) posvetio ovoj problematici, usp. Ivan Pavao II, *Stota godina. Centesimus annus. Enciklika*, (Koncil 5), KS, Zagreb 1991, str. 28-36.

¹⁹ Prva tri čimbenika obrađuju se prema: F. Hengsbach, *Wirtschaftsethik - Aufbruch/Konflikte/Perspektiven*, Herder/Spektrum, Freiburg-Basel-Wien 1991, str. 9-19.

Tim čimbenicima treba svakako pridodati raspad Jugoslavije i sve one političke, društvene i gospodarske implikacije koje iz toga proizlaze i s kojima Europa i svijet moraju računati.

Prvi od neposrednih čimbenika jest oslobađanje od komunističkog ideološkog zagrljaja zemalja srednje i istočne Europe, koji je te zemlje uveo u proces društveno-političkih promjena. Te promjene su otvorile, s jedne strane put prema političkoj slobodi, a s druge strane nove mogućnosti u gospodarstvu. Dosadašnja tzv. planirana ekonomija želi se što je moguće prije zamijeniti tržišnim gospodarstvom. Čini se sve kako bi se gospodarstva pojedinih zemalja što prije preorijentirala prema modelu koji vlada na Zapadu Europe.

Istovremeno se u tim zemljama događaju dva procesa: stvaranje demokracije i novih gospodarskih odnosa. Ovi se procesi odvijaju različito od države do države. Drukčije se to događa u Poljskoj, u Mađarskoj, u Češkoj, u Slovačkoj ili pak u bivšoj Istočnoj Njemačkoj koja je ujedinjenjem sa bivšom Zapadnom Njemačkom u najboljem položaju. Ono što je zajedničko svim tim zemljama i što će otežati željeni razvoj demokracije i novih gospodarskih odnosa jesu ostaci bivše komunističke ideologije koji su ostavili vidne tragove na mentalitetima pojedinih naroda. To osobito dolazi do izražaja u radnim navikama, u odnosu prema zajedničkom dobru i zajedničkim stvarima, u javnom ali i u privatnom životu.²⁰ Riječ je prije svega o odnosu prema vrednotama. U komunističkom sustavu temeljne vrednote bile su odbačene kao statične. Umjesto tih vrednota trebalo je slijediti kao vrednote naredbe i zaključke državne partije. U takvoj situaciji građani su se osjećali objektima u izvršenju različitih odredbi s vrha i gubili su sposobnost za vlastiti, kritički i stvaralački rad. Postupno se u ljudima razvijao osjećaj nemoći za bilo kakvom promjenom. Osjećaj nemoći pojačava u čovjeku nesigurnost prema istinskim vrednotama kao što su: iskrenost, pravednost, istinitost, poštenje... Sve je to ostavilo veliki trag u mentalitetu kako pojedinaca tako i

²⁰ Na 25. Internacionalnom Kongresu teologa moralista i socijalnih etičara njemačkog govornog područja, održanom od 19. - 23. kolovoza 1991. u Erfurtu, gradu bivše Istočne Njemačke, održao je predavanje dr. Karl-Heinz Dücke s temom: *Tendenzen zu einer neuen Gerechtigkeit nach der Wende* (Težnje prema jednoj novoj pravednosti nakon povijesnog obrata). Pokušao je analizirati mentalitet ljudi bivše Istočne Njemačke. Slušajući ga imao sam dojam kao da analizira mentalitet naših suvremenika. Zanimljivo je kako su na tom istom Kongresu ljudi iz bivše Istočne Njemačke pokušali ljudima sa Zapada svratiti pozornost na uistinu velike poteškoće koje ih očekuju u budućnosti. Ostali su, međutim, u biti neshvaćeni. Ovdje je riječ o samo jednoj Njemačkoj, o jednom narodu koji je dugo vremena živio u različitim ideološkim sredinama. I njima će biti potrebno puno vremena dok nadvladaju ostatke jednopartijskog sustava. Usp. K.- H. Dücke, *Tendenzen zu einer neuen Gerechtigkeit nach der Wende*, u: W. Ernst (Hg.), *Gerechtigkeit in Gesellschaft, Wirtschaft und Politik. Studien zur theologischen Ethik*, Bd. 46, Universitätsverlag-herder, Freiburg/Schweiz 1992, str. 11-24.

različitih skupina i radnih zajednica. Samo vanjske promjene, koje su uslijedile (tj. pad komunističkog sustava), nisu dovoljne da bi ti isti ljudi i narodi mogli promijeniti unutarnji stav prema vrednotama. Na putu prema istinskoj demokraciji i željenom gospodarskom razvoju nužno je potrebno mijenjati mentalitet, a to je težak i dugačak put.

Drugi veoma važan čimbenik, o kojemu ovisi budućnost Europe, jest želja za što čvršćim ujedinjenjem Europe i osobito plan Europske Zajednice (Dvanaestorice) za uspostavom zajedničkog tržišta do godine 1992. Još 1985. Europska Zajednica objavila je, tzv. Bijelu knjigu (Weißbuch) sa 300 prijedloga kako bi se ostvarilo zajedničko tržište do kraja godine 1992.²¹ Od godine 1985. u zemljama članicama Europske Zajednice počinju velike pripreme kako bi se spremno dočekalo 1992. Europska Zajednica to čini zbog toga što želi ojačati u konkurenciji prema SAD-u i Japanu. Ovo zajedničko tržište ima namjeru ojačati Dvanaesticu, osobito njihove gospodarske interese. U tom zajedničkom tržištu veliku važnost trebaju imati "četiri velike slobode": robe, službi, ljudi i kapitala.

Postavlja se pitanje, a što s drugim zemljama Europe koje ne pripadaju Europskoj dvanaestorici? Kakav će biti odnos Europske dvanaestorice prema tim drugim zemljama? Što će biti u sklopu toga s Hrvatskom koja tek korača prema demokraciji i tržišnom gospodarstvu? Ova pitanja uključuju i etičke prosudbe i kvalifikacije. Upravo odnos Europske Zajednice prema drugim zemljama istog Kontinenta, koje nisu članice Dvanaestorice, uvelike će otežati ostvarenje postavljenog plana za zajedničkim tržištem. To se već vidjelo u različitim pristupima koje su pojedine članice Dvanaestorice imale u odnosu prema raspadu bivše Jugoslavije. Pokazalo se kako interesi pojedinih zemalja (prije svega Grčka, Francuska, Engleska) koje su više-manje štatile agresora - Srbiju i Srbe u Hrvatskoj - mogu štetiti ne samo zajedničkim ciljevima Europske Zajednice, već su velika zapreka za pravovremeno i pravedno rješavanje svjetskih problema. Neslaganja i razlike pojedinih članica Dvanaestorice u rješavanju, tzv. jugoslavenske krize velikim su dijelom otežale ostvarenje zajedničkog tržišta do kraja 1992. U kojoj je mjeri takvo zajedničko tržište uopće moguće to će se tek vidjeti. Odnosi u gospodarstvu ovise i o odnosima u društvu kako u vlastitoj zemlji tako i s obzirom na druge zemlje. Sve to ukazuje na nužnost govora o etičkom ponašanju u društvu, u gospodarstvu, u politici. Europska Zajednica nije mogla na europskom tlu ostvariti zajedničko tržište dok se u susjedstvu vode osvajački ratovi koji ne samo da krše osnovna ljudska prava, već direktno ugrožavaju mir u Europi pa i u svijetu.

Treći čimbenik koji ima utjecaj na promjene na europskom tlu jest prodor gospodarsko-etičkih diskusija iz SAD-a i sve veće zanimanje za etiku u društveno-gospodarskom životu. Uz teoretske rasprave

---

²¹ Usp. F. Hengsbach, op. cit., str. 14-16.

o ulozi etike u društveno-gospodarskom životu u Sjedinjenim Američkim Državama pojavljuju se u konkretnom životu određeni pomaci koji bude nadu u bolju budućnost. Tako se među kupcima pomalo stvara mentalitet izbora onoga što se kupuje. Za američkog kupca postaje karakteristično da prije nego što kupuje određene proizvode pita prodavače: koji proizvodi vode posebnu brigu o zaštiti čovjekove okoline, koje su se firme odrekle proizvodnje oružja, u kojim poduzećima ima žena na vodećim funkcijama. Na taj način otvara se krug koji nužno od kupca vodi krajnjem proizvođaču, tj. prodavač, vodeći brigu o svojim kupcima, mora voditi računa o tome koje proizvode i od koga nabavlja. Očito da neće naručiti one proizvode koji slabo prolaze na tržištu. Sve to, u krajnjoj liniji, utječe na proizvođača i na način proizvodnje.

Europa reagira tako da se, među alternativnim grupama, socijalnim pokretima i raznim Crkvama, ali isto tako i među inženjerima i osobito menadžerima stvara nerasploženje prema "gospodarstvu bez morala". Velika i mala poduzeća pokušavaju na nove izazove odgovoriti novim načinom rukovođenja, tj. pokušava se više pozornosti posvetiti odnosu među radnicima. Sve više se govori o međuljudskim odnosima na radnom mjestu.

Kao ključni pojam gospodarsko-etičke diskusije pojavljuje se pojam "odgovornost" o kome velikim dijelom ovisi i ishod ove diskusije. Friedhelm Hengsbach, profesor za gospodarsku i društvenu etiku u Frankfurtu i voditelj Oswald von Nell-Breuning-Instituta, objašnjavajući u ovom kontekstu pojam odgovornosti polazi od pretpostavke "da u gospodarstvu kao i u svagdašnjem životu vrijede općenite vrednote i norme, da ljudi shvaćaju gospodarstvo - kolikogod ono bilo kompleksno - kao kulturnu djelatnost i da se oni zato nalaze u prostoru djelovanja koje nije predodređeno naravnim zakonom, evolucijom ili nekim kompleksnim sustavom, nego u prostoru djelovanja u kojem oni mogu slobodno odlučivati i odgovorno snositi posljedice svojih odluka."²² Ako se u shvaćanju odgovornosti naglasak stavi prije svega na osobno djelovanje (npr. poduzetnika, radnika, vozača autobusa, prodavača novina), postoji prema istom autoru opasnost koja može dovesti do sužavanja etičko-gospodarskih diskusija. Ljudi u kolektivu "kao grupe i organizacije najprije su odgovorni za postupke, pravila i strukturu gospodarstva, a nakon toga za individualne reakcije; gospodarstvo kao krug pravila predmet je etike struktura".²³ Odnos individualne etike i morala struktura bitno je važan i predmet je diskusije u gospodarstvu. Etičke diskusije u gospodarstvu naglašavaju odgovornost na svim područjima života, kako u privatnom tako i u javnom.

---

²² Isto, str. 19.

²³ Isto.

Četvrti čimbenik, koji ima veliko značenje za promjene na europskom tlu, jest raspad bivše Jugoslavije. Demokratskim promjenama, koje su nenasilno srušile komunističke sustave u srednjoj i istočnoj Europi i u SSSR-u, suprotstavila se na području bivše Jugoslavije velikosrpska ideologija uklopljena u vanjski okvir komunističke ideologije. Velikosrpski totalitarizam nametnuo je osvajački rat najprije u Hrvatskoj a nakon toga u Bosni i Hercegovini. To je sukob totalitarizma i želje za slobodnim životom u demokraciji. Europi i svijetu trebalo je dosta vremena dok su shvatili o čemu se radi. Hoće li se Europa i svijet zauzeti za pravdu i omogućiti put prema istinskoj demokraciji ili će sankcionirati stanje koje je posljedica agresije vojnički jačega?

Može se reći da je na tzv. jugoslavenskom pitanju na velikom ispitu demokracija, a ona obuhvaća sva područja društvenog života; ne samo političkog nego i gospodarskog, kulturnog... Osim toga veoma je opasno za demokratski svijet ako se "jedna" demokracija primjenjuje u vlastitoj državi, a "druga" demokracija u odnosu na druge narode i države.

2. KOJEM GOSPODARSKOM SUSTAVU USUSRET?

Velike društveno-političke promjene u zemljama srednje i istočne Europe i u bivšem Sovjetskom Savezu pobudile su u ljudima i narodima tih zemalja nadu u brzi gospodarski oporavak. Do godine 1989. te zemlje su živjele u gospodarskom sustavu komunističkog kolektivismu. Taj gospodarski sustav se razvio kao suprotnost kapitalizmu i to liberalističkom kapitalizmu koji se razvio zajedno s industrijalizacijom u prošlom stoljeću. Nakon pada komunističke ideologije 1989. u zemljama bivšeg Istočnog bloka i 1991. u SSSR-u situacija se naglo izmijenila. Padom realnog socijalizma s političkim sustavom na Istoku teoretski pada i gospodarski sustav koji se na njemu inspirirao i jedino mogao održati. Sve su oči okrenute prema Zapadu, kako s obzirom na demokratski, tako i s obzirom na gospodarski razvoj.

U novonastaloj situaciji često se može čuti pitanje: Ima li kapitalistički gospodarski sustav zapadnoeuropskih zemalja alternativu? Odgovor na ovo pitanje nije lak i jednostavan. Liberalistički kapitalizam s početka ovog stoljeća doživio je na Zapadu tijekom desetljeća značajne promjene. Pojedine su zemlje primjenjivale kapitalizam na svoje konkretne prilike. Zbog toga danas nemamo jedan kapitalistički gospodarski sustav, već različite vrste kapitalizma primjenjene gospodarsko-društvenim prilikama pojedinih zemalja.

Hrvatska se nakon pobjede demokracije travanj/svibanj godine 1990. našla pred sličnim pitanjima kao i većina zemalja bivšeg Istočnog bloka. U prvim mjesecima demokracije, prije nego što je Hrvatskoj nametnut rat, puno se raspravljalo o načinu izlaska iz teške gospodarske krize. I ovdje su pogledi i želje bile okrenute prema

Zapadu kao idealu kojem treba težiti u budućnosti. Već prve diskusije su pokazale kako će biti trnovit put iz jednog propalog gospodarskog sustava u jedan novi. Rat koji je Hrvatskoj nametnut veoma je otežao raspravu o mogućem gospodarskom sustavu. Govorilo se i govori se o gospodarskom sustavu koji će obuhvatiti: tržišno gospodarstvo, poduzetništvo, privatno vlasništvo... Sve su to pojmovi koji će u Hrvatskoj trebati dobiti svoj konkretni oblik. Rasprave oko pretvorbe državnog vlasništva kao i proces privatizacije, koji neće biti lako provesti, pokazuju kako se radi o veoma osjetljivom i nadasve važnom pitanju za budućnost ne samo hrvatskog gospodarstva nego i hrvatskog društva uopće. Tu je i važno pitanje denacionalizacije koje je potrebno što prije ali pravedno riješiti. Promjene u gospodarskom sustavu prate neetička i kriminalna ponašanja na koje je veoma osjetljiva ratnim nedaćama pritisnuta hrvatska javnost. Sve to otežava put prema najpogodnijem kapitalističkom sustavu.

2.1. Kapitalizam u množini

Kako se Hrvatska u načelu opredijelila za kapitalistički gospodarski sustav, pogledajmo neke od trenutno postojećih gospodarskih sustava na Zapadu.

Kapitalizam nije jednoznačan gospodarski sustav već postoje različiti smjerovi u kapitalizmu o kojima treba voditi računa kada je riječ o gospodarskoj uspješnosti i etičkoj prosudbi. Tako Amerikanci u SAD-u imenuju "demokratskim kapitalizmom" socio-ekonomsku isprepletenost slobodnog tržišnog gospodarstva, političke demokracije i životno djelatne kulture.

Zapadni Nijemci imaju gospodarski sustav koji nazivaju "socijalno tržišno gospodarstvo". To je realni sustav funkcionalno sposobnog tržišnog nadmetanja i socijalno-državnog poravnanja.

Švedani njeguju kapitalizam pod nazivom "demokratsko tržišno gospodarstvo" ili "treći put" koji se sastoji u kombinaciji čvrstog kapitalističkog prava na području nastajanja dohotka i sindikalnog prava na organiziranje na području raspodjele.²⁴

2.2. Socijalno tržišno gospodarstvo

Svaki od spomenutih kapitalističkih gospodarskih sustava ima svojih pozitivnosti i negativnosti. Jedan od najuspješnijih kapitalističkih sustava, a koji je u mislima naših ljudi najviše poželjan, jest onaj njemačkog tipa.²⁵

---

²⁴ Usp. isto, str. 27.

²⁵ Usp. isto, str. 20-24. Navodimo prema F. Hengsbachu neke pozitivne i negativne aspekte kapitalizma njemačkog tipa i to onog iz bivše Zapadne Njemačke.

Pojedinačna poduzeća u Zapadnoj Njemačkoj zabilježila su na kraju godine 1990. najveći porast prodaje nakon 2. svjetskog rata, naime 70 milijardi DEM. Najvažnije poticajne sile za sve ovo bile su: porast potražnje izvoza i investicija; realni rast brutosocijalnog proizvoda iznosio je u prvoj polovici godine 4,5% u usporedbi s prošlom godinom. Poduzeća su od srpnja 1988. do srpnja 1989. zaposlila 360.000 osoba, dok se broj nezaposlenih od kolovoza 1988. do kolovoza 1989. smanjio za 220.000.

Na ovim uspjesima kapitalizma njemačkog tipa ipak veliki dio njemačkog stanovništva nema udjela. Uz one dobro stojeće, čiji standard raste, pojavljuju se drugi kojima je sve teže. Tako gotovo 40% od skoro 2 milijuna nezaposlenih ne dobivaju potporu iz osiguranja za nezaposlene, iako su oni za vrijeme svojeg službovanja uplaćivali svoje doprinose. Broj onih koji dobivaju socijalnu pomoć dostigao je rekordnu brojku od više od 3 milijuna. Na rubu realnog egzistencijalnog minimuma, kako je on definiran prema njemačkom zakonu, a prilagođen njemačkom standardu, živi skoro 6 milijuna stanovnika. Usprkos gospodarskom bogatstvu u porastu je nedjeljni i praznički rad kao i noćni rad. Ovo su samo neki elementi "socijalnog tržišnog gospodarstva" njemačkog tipa. Način na koji se ostvaruje gospodarski sustav kapitalizma njemačkog tipa ukazuje na uspješnost, ali i na nedostatke o kojima prilikom izbora novog gospodarskog sustava moraju voditi računa nove države, a među njima i Hrvatska. Budućnost će pokazati koji gospodarski sustav najviše odgovara hrvatskom gospodarstvu. Današnja situacija u svijetu pokazuje da je u svakom gospodarskom sustavu potrebno ozbiljno uzeti u obzir etički element kao temeljni i kao onaj koji dugoročno vodi uspjehu.

3. ETIKA - PUTOKAZ U BOLJU BUDUĆNOST

Nakon što je tema gospodarska etika i osobito poduzetnička etika postala sastavnim dijelom rasprava suvremenog čovjeka, postavlja se veoma važno pitanje: Što za našeg suvremenika konkretno znači etički postupati u jednom poduzeću i općenito u gospodarstvu? S jedne strane imamo mnoštvo članaka, knjiga, kao i sve više održanih seminara o toj problematici, koji su uglavnom teoretske naravi. S druge strane veoma je problematično u kojoj je mjeri ta teorija primjenjena i primjenjiva na konkretnu praksu, npr. u nekom poduzeću! I ovdje se pojavljuje problem odnosa teorije i prakse.

Hrvatska se danas nalazi na velikoj gospodarskoj prekretnici koja se pokušava što brže i što bezbolnije izvršiti. Postoje velike poteškoće, a pojavljuju se i velike nepravilnosti. Hoće li etika i moralna ponašanja pomoći u nadvladavanju realnih poteškoća? Ili će se sve više širiti mišljenje kako etička ponašanja usporuju gospodarski napredak! Postoji li među novim poduzetnicima i među onima koji žele što više ljudi animirati za poduzetništvo strah da bi konkretni govor o podu-

zetničkoj etici mogao obeshrabriti ljude, one koji žele riskirati i uložiti svoje znanje, svoj rad, svoj novac? U kojoj mjeri moralno ponašanje pomaže uspješnosti jednog poduzeća? Odgovori na ova pitanja dijelom se mogu naći u veoma opširnoj literaturi koja obrađuje tu problematiku. Dobiva se dojam kako u literaturi koja obrađuje tematiku gospodarske i poduzetničke etike nisu dovoljno izdiferencirani osnovni pojmovi, a tematika se obrađuje uglavnom teoretski.

Albert Ziegler²⁶ je u novije vrijeme ponudio svoj pristup ovoj problematici. Taj pristup se razlikuje od većine drugih po tome što polazi od poduzetničke prakse. Za razliku od tzv. "univerzitetskog" načina obrade ove tematike, koji je teoretski i dolazi sa filozofskih i teoloških fakulteta, Ziegler pokušava na osnovu svojeg velikog iskustva s poduzetnicima na tzv. "poduzetnički" način obrazložiti stvarnu potrebu za etikom u poduzetništvu i općenito u gospodarstvu.²⁷ Iz njegovog pristupa i odgovora može se zaključiti da je etičko ponašanje stvarno moguće u poduzetništvu i u gospodarstvu općenito. Izuzetno je vrijedno što taj autor prema starom skolastičkom pravilu teži jasnoći pojmova što je za ovo naše vrijeme inflacije "govora i pisanja" veoma važno. Pod tim vidom za našu tematiku je veoma zanimljiv odgovor na pitanje: zašto se danas tako puno govori o poduzetničkoj etici? Prema A. Ziegleru postoje tri razloga zbog čega se danas toliko govori i piše o toj problematici.²⁸ Prvi je razlog moda. Govor o poduzetničkoj i gospodarskoj etici je posljednjih godina postao velikom modom. Potrebno je pozvati nekoga da održi predavanje ili pak sudjelovati na nekom seminaru o toj tematici kako bi se bilo u trendu. To je zakon mode kojemu se ljudi katkada i preko volje pokoravaju.

Drugi razlog povećanog zanimanja za etiku u gospodarstvu proizlazi iz toga što to traže javnost i kupci. Etika je ovdje tražena od nekog drugog. U modernom poslovanju najveća pozornost se posvećuje javnom mišljenju i kupcima. To su dva vanjska razloga koji objašnjavaju veliko zanimanje za ovu problematiku. Mnogi suvremeni kritičari drže da je time objašnjeno pitanje: zašto se danas toliko govori i piše o gospodarskoj i poduzetničkoj etici! A. Ziegler, naprotiv, navodi treći razlog koji proizlazi iz unutarnjeg uvjerenja poduzetnika. Gospodarska i poduzetnička etika jest rezultat unutarnje potrebe i

---

²⁶ Dr. Albert Ziegler je švicarski isusovac koji boravi u Zürichu i već se duže vremena bavi pitanjima poduzetničke etike. O toj tematici je održao mnogobrojna predavanja u poduzećima pred poduzetnicima i gospodarstvenicima. Rezultat takvih predavanja, susreta i njegovih razmišljanja jest knjiga: A. Ziegler, *Verantwortungssouveränität. Unternehmensethik heute*, Josef Schmidt Verlag, Bayreuth 1992. A. Ziegler se razlikuje od drugih autora koji pišu o ovoj tematici po tome što poznaje teoriju i praksu, pa pokušava iz konkretne prakse obrazložiti pitanja poduzetničke i gospodarske etike.

²⁷ Usp. isto, str. 48-51.

²⁸ Usp. isto, str. 16-26.

uvjerenja. To je unutarnji razlog vrijedan najveće pozornosti koji se pojavljuje kao posljedica triju važnih momenata. Prvi proizlazi iz odnosa prema vrednotama. U situaciji kada se odnos prema vrednotama mijenja i puno toga se stavlja u pitanje javlja se potreba za novom orijentacijom i prema tome za etikom koja nudi pomoć u orijentaciji. Tako se javlja potreba za etikom uopće. Drugi momenat naglašava kako u ljudskom društvu gospodarstvo zauzima sve važnije mjesto. Sve su više područja društvenog života pod rastućim utjecajem gospodarstva. Povezujući ovu pojavu s prvom proizlazi kako unutar opće potrebe za etikom, a zbog sve većeg značenja gospodarstva, na važnosti dobiva gospodarska etika. Treći momenat upućuje na to da su istinski nosioci gospodarstva pojedina poduzeća. U poduzećima se stvaraju proizvodi i tu se mogu događati neetički postupci (npr. nekontrolirano zagađivanje čovjekova okoliša, pranje novca u bankama...). Zato je razumljivo da se unutar gospodarske etike posebna pozornost posvećuje poduzetničkoj etici. Traži se poduzetnička etika koja se temelji na unutarnjem uvjerenju. Ziegler tvrdi kako iskustvo govori da postoje poduzetnici kojima poduzetnička etika leži na srcu i koji se zanimaju za etiku u gospodarstvu i poduzetništvu iz unutarnjeg uvjerenja.²⁹ Samo pristup iz unutarnjeg uvjerenja može u praksi biti djelotvoran.

Ostaje pitanje: Kako konkretno ostvariti etička ponašanja u gospodarstvu? Na području gospodarstva umjesto isključive etike uspjeha treba razvijati etiku odgovornosti. Prema isključivoj etici uspjeha svako sredstvo opravdava cilj, a dobro je i funkcionalno ono što donosi profit, moć i užitak. Etika odgovornosti naprotiv znači odgovornost društva u cjelini za vlastitu budućnost.³⁰ Velika je odgovornost na čovjeku pojedincu koji mora postajati više čovjek i svim svojim potencijalima razvijati humano društvo. Čovjek ne smije nikada postati sredstvo i biti objekt, već mora ostati subjekt.

Socijalna enciklika pape Ivana Pavla II. *Centesimus annus* (1991) stavlja naglasak na ulogu čovjeka u gospodarstvu. Gospodarstvo je mjesto gdje je u igri njegovo očovječenje i razčovječenje. U ovom kontekstu predlaže se velika gospodarska i moralna reforma. Polazi se od čovjeka pojedinca čije se djelovanje ostvaruje unutar radnih zajednica i u sklopu šire strukture koja je država. Riječ je ovdje o individualnoj etici, ali i o etici struktura koje se moraju istovremeno razvijati kako bi bili mogući pomoci s obzirom na etičke zakonitosti unutar gospodarstva.³¹

Etika ne važi samo za privatno područje, već se odnosi na cjelokupni život čovjeka. Etički zakoni vrijede i na općem planu pa tako i u gospodarstvu. U pojedinim zemljama se tako uvode: etičke

---

²⁹ Usp. Isto, str. 22.

³⁰ Usp. H. Küng, Isto, str. 51-55.

³¹ Usp. Ivan Pavao II., op. cit., br. 31-32 i br. 27.

komisije, etički kodeksi ponašanja na području medicine, tehnike, gospodarstva, politike...³² Ne smije se nikada zaboraviti da gospodarska djelatnost nije neutralna s obzirom na vrednote. Zadaća i cilj jednog poduzeća ne može biti samo maksimalna dobit, već treba voditi računa o nizu drugih čimbenika, kao što su čovjek, društvo, ekologija... Dolazi vrijeme u kojem će na dulji rok uspjeti samo ona poduzeća koja svoj posao rade odgovorno. Odgovornost nije samo pitanje religioznog nazora, religije. Odgovornost mora biti temelj za uspješan razvoj jednog poduzeća i općenito gospodarstva. U tržišnom gospodarstvu uspjesi na kratki rok su mogući bez etičkih zakonitosti i ove vrste odgovornosti, ali ne i uspjesi na dulji rok. U gospodarstvu je potrebno donijeti dobre zakone. No, zakoni još ne znače konkretno vladanje i čudoredno ponašanje. Ne može se sve riješiti zakonima. Važno je mijenjati svijest ljudi. U pitanju je mentalitet društva u cjelini i pojedinca ponaosob. Potreban je obnovljeni odnos prema etici na svim područjima života, osobito u gospodarstvu.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Životne okolnosti, kojih je pojedinac posljednjih desetljeća sve više žrtvom, tjeraju čovjeka na razmišljanje o dopustivosti određenih radnji, eksperimenata i postupaka. Pri kraju 20. stoljeća suvremeni "moćni" čovjek nalazi se pred izborom hoće li u svojoj "sve-moći" prekoračiti određene granice i tako možda prouzročiti katastrofalne posljedice za cijelo čovječanstvo. Prekoračenje granica može biti kobno na slijedećim područjima: atomska energija, genetska tehnologija, medicinska tehnologija, itd. Tko može zaustaviti suvremenog "moćnika" na njegovu putu prema novim otkrićima koja mogu biti veoma opasna?

Suvremeni čovjek ne bi mogao svoja znanstvena otkrića razvijati i postati "moćan" bez novca i bez odgovarajućih gospodarskih uvjeta koji mu to omogućuju. Gospodarstvo se pojavljuje kao jedan od najutjecajnijih čimbenika društvenog razvoja. Zato je od temeljne važnosti postati svjestan etičkih zakonitosti u gospodarstvu. Nepravilnosti, neetička i kriminalna ponašanja u gospodarstvu uzrokom su drugih nepravilnosti u društvenom životu.³³ Katastrofalne posljedice takvih neetičkih ponašanja na raznim područjima života, koje krajem ovog stoljeća doživljavaju svoju kulminaciju, tjeraju čovjeka na razmišljanje o nužnosti etičkog ponašanja za preživljavanje čovjeka na ovoj zemlji. Naš suvremenik postaje sve više nesiguran u odnosu na

---

³² Usp. R. Brancoli, *Il ministero dell'onesta. Come gli Stati Uniti si difendono dalla corruzione pubblica e come potrebbe farlo l'Italia*, Garzanti, Milano 1993. U ovoj knjizi talijanski novinar opisao je etičke aspekte američke politike.

³³ U ovom kontekstu misli se na razne manipulacije novcem, npr. tzv. pranje novca kojim se financiraju droga, terorizam, korupcije u politici...

vrednote i gubi orijentaciju u životu. U trenucima kada se gube određene vrednote javlja se potreba za traženjem novih vrednota. U tom traženju-orijentaciji na svoj izuzetan način pomaže etika. To je ujedno i razlog zbog čega se danas o etici i moralu puno govori ne samo u gospodarstvu, već i u politici i općenito u društvu.

VERLANGEN NACH WIRTSCHAFTSETHIK

Zusammenfassung

Der Aufsatz erörtert die Frage des zunehmenden Interesses für die Wirtschaftsethik sowie in den hochentwickelten Industrieländern des Westens wie auch in den ehemaligen kommunistischen Ländern des Ostens. Die aktuelle Diskussion, die zur Zeit in der Welt über Wirtschaftsethik geführt wird, wird mit der Situation in Kroatien und zwar nach den ersten freien und demokratischen Wahlen (/April/Mai 1990) in Verbindung gebracht.

Im ersten Teil des Aufsatzes werden die Ursachen, die das zunehmende Interesse für die Wirtschaftsethik hervorgebracht haben, erforscht (vor allem gesellschaftlich-politische Faktoren nach dem Jahre 1918 und manche aktuelle unmittelbare Faktoren). Der zweite Teil erörtert die Problematik der Wirtschaftswahl bzw. die Problematik eines neuen Weges in der Wirtschaft nach dem kommunistischen Untergang. Im dritten Teil *Ethik als Wegweiser in eine bessere Zukunft* wird versucht, immer grössere Relevanz von Ethik in der wirtschaftlichen Entwicklung aufzuzeigen. Dieser Aufsatz hat die Absicht, zum Nachdenken über die Notwendigkeit und Berechtigung des ethischen Denkens bei der Erneuerung der kroatischen Wirtschaft anzuregen.